

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
СПРЯМОВАНOSTІ УЧНІВ 8-9 КЛАСІВ**

Люлька В.С.

Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

Дослідження проблеми професійної спрямованості учнів 8-9 класів передбачає урахування особистісних якостей та властивостей особистості, притаманних періоду, який є перехідним від старшого підліткового до раннього юнацького віку. Крім того, слід брати до уваги той факт, що 9-й клас посідає особливе місце у системі шкільної освіти. По його закінченню завершується важливий етап навчання – надбання неповної середньої освіти, тобто того початкового рівня, який повинен забезпечити успішність здійснення найближчих життєвих перспектив молодій людині. Необхідність визначення планів на майбутнє помітно змінює підлітка – з'являється стрижень, який визначає його подальшу поведінку та напрямок навчально-трудової діяльності.

В період навчання у 8-9 класах (як правило припадає на вік 13-15 років) відбуваються суттєві зміни, які характеризують перехід самосвідомості учня на якісно новий рівень. Це зокрема проявляється у підвищенні значущості власних цінностей, у переростанні часткових самооцінок окремих якостей особистості у загальне, цілісне уявлення про себе. На думку Д.І. Фельдштейна саме для цього періоду розвитку особистості характерним є вихід школяра на принципово нову соціальну позицію, в якій формується його усвідомлене ставлення до себе як до члена суспільства [6, 32]. При цьому підлітки поступово переходять від прямого копіювання оцінок дорослих до самооцінки, все більше спираючись при цьому на внутрішні критерії. Уявлення, на базі яких у підлітків формуються критерії самооцінки, набуваються у процесі особливої діяльності – самопізнання. Саме для згаданого вікового періоду характерним є підліткова криза, яка на думку Л.І.Божович, пов'язана з переходом на новий рівень

самосвідомості, характерною рисою якого є виникнення у школяра здатності й потреби пізнати самого себе як особистість, що обумовлює виникнення прагнення до самоствердження, самовираження, самовиховання тощо [1, 100-102]. Перед підлітком постає проблема вибору подальшого життєвого шляху, важливою складовою якого є визначення сфери трудової діяльності.

Лише у старшому шкільному віці проблема вибору життєвого шляху починає вирішуватися на основі аналізу та обмірковування сукупності умов, що впливають на успішність професійного самовизначення, у тому числі – професійної спрямованості. Власне, вибір професії передбачає проходження певних етапів вікового розвитку, який полягає у переході від безпосереднього, імпульсивного прийняття відповідного рішення про вибір, що базується на співставленні сукупності значущих зовнішніх та внутрішніх факторів [1, 370]. При цьому П.А.Шавір вважає, що якщо процес самовизначення складає провідний зміст розвитку особистості старшокласника, то формування професійної спрямованості визначає основний зміст особистісного самовизначення [7, 26].

Зміни психологічних пріоритетів у процесі вибору професії обумовлені не лише розвитком та становленням учня, але й зміною його соціального статусу. У старших класах для більшості учнів проблема вибору майбутньої професії вже набуває актуальності та соціальної значущості, оскільки наближається закінчення навчання в школі і постає питання про визначення свого місця в суспільстві, зокрема – у трудовій діяльності. При цьому у роботах Л.І. Божович, П.А. Шавіра, Д.І. Фельдмана тощо, вказується на те, що зміни соціальної ситуації у розвитку старших школярів обумовлюють і зміни психологічних характеристик внутрішніх позицій учнів. Головне психологічне новоутворення даного віку вчені бачать у виникненні нового рівня самоусвідомлення, характерною рисою якого є поява у підлітка потреби і здатності пізнати самого себе як особистості. Особистісне новоутворення підліткового віку є комплексним, системним явищем, яке у психолого-педагогічній літературі визначається як самовизначення. Для старшокласників

потреба у самовизначенні набуває пріоритетного значення. Виникає внутрішня тенденція до інтеграції якостей та відношень, що вже склалися, оскільки формування життєвого плану, зокрема – обґрунтування мотивів вибору професії потребує внутрішнього узгодження та цілісності. При цьому професійне самовизначення виступає невід’ємною складовою процесу загального життєвого самовизначення особистості: становлення та формування моральних переконань, ціннісних орієнтацій і та ін.

Вітчизняна психолого-педагогічна наука накопичила певний досвід в області теорії професійного самовизначення (Є.О.Клімов, А.Є.Голомшток, В.М.Мадзігон, Н.С.Пряжников, М.П.Тименко, Д.О.Тхоржевський, Б.О.Федоришин, С.М.Чистякова тощо), який в основному визначив сучасні підходи до даної проблеми. Сьогодні існує декілька підходів (соціальний, соціально-психологічний, диференційно-психологічний) до визначення сутності та мети професійного самовизначення, проте більшість дослідників згаданої проблеми вважають, що його головною метою є поступове формування у школяра внутрішньої готовності до обміркованої та самостійної побудови, корегування і реалізації перспектив свого розвитку, притому розвитку не лише професійного, але й розвитку особистісного та життєвого. Результатом процесу професійного самовизначення для старшого шкільного віку є вибір майбутньої професії. Він передбачає спеціально організацію навчально-виховної діяльності – професійну орієнтацію, яка разом з низкою інших педагогічних заходів передбачає: надбання учнями знань про себе (формування образу „Я”); про світ професій (аналіз професійної діяльності); співставлення знань про себе та знань про світ професій (професійні проби).

Професійне самовизначення передбачає формування суб’єкта конкретного виду праці, професії та спеціальності, передбачає можливість орієнтування у світі професій. При цьому самовизначення особистості у праці та професії здійснюється у загальному контексті життєвого та особистісного самовизначення і має динамічний характер. Відповідно до запропонованої С.Н.Чистяковою, А.Я.Журкіною та Н.С.Пряжниковим періодизації етапів

професійного самовизначення, на навчання у 8-9-у класі припадає етап формування професійної спрямованості.

Поняття “професійне самовизначення особистості” тісно пов’язане з поняттям соціальної зрілості особистості, основу якого складає співвіднесення молодою людиною своїх потреб, інтересів, схильностей, здібностей з реальними умовами їх реалізації, усвідомлене визначення свого місця і ролі у житті суспільства.

Як зазначалося вище, професійне самовизначення розглядається як одна із сторін особистісного самовизначення. Це знайшло своє відображення у формуванні особистісного підходу у професійній орієнтації. Втіленням такого підходу може служити концепція розвитку людини як суб’єкта праці, розроблена Є.О.Клімовим [2]. Людина як суб’єкт праці у своєму розвитку проходить ряд стадій, кожна з яких характеризується особливостями при оволодінні соціальним досвідом та формуванні професійної самосвідомості. При цьому Є.О.Клімов виділяє особливу стадію – стадію оптації, яка завершується формуванням в учня реалістичного, чіткого уявлення про свою майбутню працю, формування професійних планів. Виходячи з цих методологічних принципів І.В.Кузнецова пропонує визначати вибір професії як системний процес, включений в контекст більш загальної системи – життєвого самовизначення, з одного боку, та освоєння професії (тобто формування психологічної системи діяльності) – з іншого. Рішення приймає особистість - суб’єкт вибору у специфічній ситуації з високою необмеженістю на основі становлення, усвідомлення, співвіднесення та погодження компонентів ситуацій вибору у процесі здійснення різних видів діяльності. Це продуктивний, творчий процес, що завершується формуванням цілей, шляхів та засобів освоєння професій [4, 48].

Педагогіка розглядає професійне самовизначення як процес, що має відповідну структуру. При цьому, найбільш чисельними є дослідження присвячені формуванню професійних намірів учнів. Це цілком закономірно, оскільки професійні наміри виступають одночасно і як критерій і як результат

профорієнтаційної роботи.

Висвітлюючи психологічний аспект проблеми, необхідно враховувати думку багатьох психологів про те, що процес професійного самовизначення – особлива діяльність, обумовлена внутрішніми психологічними особливостями особистості. Процес професійного самовизначення детермінований багатьма факторами – зокрема інтересами та схильностями учня, його самооцінкою та рівнем домагань, ідеалами та ціннісними орієнтаціями, емоційними установками та рівнем розвитку вольових якостей. При цьому, піки у професійному самовизначенні співпадають з піками соціального розвитку школярів, які приходяться на старший шкільний вік. Л.І.Божович підкреслює, що у старшому шкільному віці розвиток самосвідомості приводить підлітків до потреби у самовизначенні та визначенні свого місця у якості майбутнього члена суспільства.

Термін „спрямованість особистості” є іманентним для філософії, соціології, психології та педагогіки. У психологію поняття спрямованість (Richtungsdispositionen) було введено В.Штерном який під нею розумів схильність людини до певної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що підходи до визначення сутності спрямованості особистості є далеко неоднозначними. Так, С.Л.Рубінштейн вважав, що спрямованість особистості складає система спонукань або мотивів, які детермінують її діяльність. При цьому неусвідомлені мотиви, які певним чином теж впливають на розвиток особистості, меншою мірою визначають її своєрідність у порівнянні із спонуканнями, які нею усвідомлюються [5].

Ми у своєму дослідженні спиралися на структуру особистості, яку було розроблено К.К.Платоновим і у якій спрямованість визначається як одна з чотирьох підструктур особистості. Слід зазначити, що у концепції структури особистості К.К.Платонова спрямованість не включено до складу досвіду особистості, під яким розуміється психічне утворення, яке формується прижиттєво. Автор підкреслював, що знання, уміння та навички, які

відносяться до досвіду особистості, формуються у процесі навчання, а спрямованість – у процесі виховання. Але виховання, як і навчання, є процесом формування прижиттєвих психічних утворень, крім того вони взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Виходячи із сказаного вище, під спрямованістю особистості ми розуміємо складне утворення в її психологічній структурі, яке повинно окреслити особливості тенденцій поведінки та дій людини, що визначають у соціальному плані його риси за генеральними лініями. При цьому спрямованість, як вважає Б.М. Петров, виявляється:

- а) в особливостях інтересів особистості;
- б) в особливостях цілей, що ставить перед собою людина;
- в) у потребах людини;
- г) в установках особистості [3, 60].

Література:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте: Психологические исследования. – М.: Просвещение, 1968. – 252 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
3. Краткий психологический словарь-хрестоматия / Состав. Б.М. Петров. – М.: Высшая школа, 1974. – 134 с.
4. Кузнецова И.В. Психологический анализ принятия решения о выборе профессии // Профессиональная ориентация. – Ярославль, 1986. – 196 с.
5. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Изд-во АПН СССР, 1957. – 326 с.
6. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте // Вопросы психологии. – 1988. – № 6. – С. 28-34.
7. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.